

'Gerrit' Spanhaak, de pen van *Strijdend Nederland*

26 dec. 1919 - 27 juli 2002

door S.E. Scheepstra

Op 27 juli 2002 is in Apeldoorn overleden de oud-journalist Gerard Spanhaak. In het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog droeg hij de schuilnaam 'Gerrit'. Vanwege zijn activiteiten binnen de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, (de LO),¹ waarin hij een belangrijk aandeel had aan de distributie van illegaal verkregen bonkaarten ten behoeve van 'duikadressen', kreeg hij de bijnaam 'Bonnen-Gerrit' ofwel in Kampen 'Bonnen-Gait'.

Ook na zijn vertrek uit deze stad heeft Spanhaak zich altijd bijzonder betrokken gevoeld bij Kampen. Het was de plek waar zijn journalistieke carrière, die de grenzen van Kampen royaal overschrijdt, zijn oorsprong had, de plaats waar hij de enerverende oorlogsjaren meemaakte, waar hij zijn vrouw vond, en waar hij graag terugkwam omdat hij zich zo nauw met de stad en haar bewoners verbonden voelde.

Het is echter niet de betekenis van Kampen voor Spanhaak maar de betekenis van Spanhaak voor de stad, met uitstraling tot ver daarbuiten, die reden vormt om hier terug te blikken op dát deel van zijn leven dat met de stad Kampen verbonden is.

De aanloop

Gerard Spanhaak werd geboren in Zwolle op 26 december 1919. Hij groeide op in een Nederlands Hervormd middenstandsgeslacht als de oudste van vier kinderen. Direct na zijn middelbare schoolopleiding komt hij als onbezoldigd leerlingjournalist in dienst bij het recentelijk opgerichte *Kamper Nieuwsblad*.² 'In 1937 bezocht ik met enige regelmaat het stadsarchief in het oude raadhuis van Kampen', zo schrijft hij later. Dit was met het oog op een serie artikelen over de geschiedenis van Kampen.³ Wanneer in de strenge winter van 1939-1940 de Kamper burgemeester H.M. Oldenhof zich per auto

G. Spanhaak.
Foto t.g.v. zijn afscheid van
Wegener in 1991.
(Foto ter beschikking
gesteld door
Mw. H.E. Spanhaak-Vink.)

over de bevroren watervlakte naar het geïsoleerde Urk begeeft, vergezelt Spanhaak hem. Tijdens deze barre tocht loopt hij een stevige bronchitis op die zich tot pleuritis ontwikkelt en waarvan hij pas in de herfst van 1940 geneest.⁴ In het najaar van 1940 hervat Spanhaak zijn werk bij de krant. De lokale berichtgeving schenkt hem echter weinig bevrediging. Zo moest hij de films, die werden gedraaid in de nieuwe Kamper bioscoop en die hoe langer hoe meer een antisemitische tendens vertoonden, recenseren. Zijn clandestiene vermenigvuldigen van het gedicht *'Vliegers die geen genade kennen'*, een protest tegen het bombardement van Rotterdam, wordt door een jonge pro-Duitse collega aangegeven en zo belandt Spanhaak voor enkele dagen in de politiecel.

Dit incident kan in een kleine stad als Kampen niet onbesproken blijven. Het heeft tot gevolg dat een onbekend gebleven persoon zo af en toe een exemplaar van het illegale blad *Vrij Nederland* bij zijn kosthuis⁵ in de bus deponeert. 'Dat was het begin, de gedachte: zo kan het ook! Kennelijk waren er mensen die op een andere manier een krant maken,' zegt Spanhaak daarover naderhand.⁶

Het verschijningsverbod op het *Kamper Nieuwsblad* had aan Spanhaak al in 1942 zijn baan ontnomen. Zijn speurtocht naar de herkomst van *Vrij Nederland* brengt hem in contact met 'Arie' (bakker Hilbert van Dijk), en langs die weg ook met 'Maas' (dr. R.J. Dam, rector van het Gereformeerd Gymnasium) en LO-voorman 'Jacques' (Izak van der Horst).⁷ Voor hen vervult hij kleine opdrachten, die snel toenemen in aantal en omvang naar mate hun vertrouwen in hem sterker wordt. Dr Dam vraagt bijvoorbeeld aan Spanhaak een betrouwbaar verslag te schrijven over de april-meistakingen in 1943, waarbij ook de Kamper melkrijders staakten, en voor Hilbert van Dijk ontwerpt hij een boekje met codes voor het uitwisselen van gegevens ten behoeve van het onderdak brengen van onderduikers.⁸

Het illegale CDK

In de nazomer van 1943 komt Spanhaak in contact met Reinoud Roukema, medisch student uit IJsselmuiden. Roukema had enkele maanden eerder een deel van de bonkaarten die bij de overval op het gemeentehuis van Langweer waren buitgemaakt doorgespeeld aan ds Frits Slomp, die daar goed raad mee wist en hem gevraagd had voortaan het transport van dergelijke bescheiden ten behoeve van het onderduikwerk op zich te willen nemen. Als gevolg van de toename van zowel het aantal onderduikers als ook van de hoeveelheid documenten die uit 'kraken' verkregen werden, in combinatie met de landelijke coördinatie van het verzetswerk dat in die periode van de grond begon te komen, werd deze taak te omvangrijk voor één persoon. Vanuit Kampen reisden Roukema en Spanhaak per trein kris-kras het land door met koffers, tassen en pakketten bonkaarten, deze afhandelend en bezorgend op adressen die hen door Jacques werden verstrekt. Het is gevaarlijk werk, 'waarover dikwijls de schaduwen lagen van onzekerheid en dreiging, maar tegelijk de glansen van Gods genadige beschutting tot aan den dag der vrijheid', zo schrijft Spanhaak in 1946.⁹ Op deze risicovolle tochten konden zij zonodig een beroep doen op de medewerking van geestverwante artsen in den lande, als zij zich daar presenteerden met het code-woord 'de kunstmatige nier', dat door de Kamper internist dr W. Kolff aan deze Kamper illegale werkers en aan collega's elders was verstrekt. Zo werd de buit van de kraak in Raalte, die tijdelijk in een politiecel in Heeten was ondergebracht, door Gerrit en Reinoud opgehaald met een taxi waarover de Zwolse internist dr Dhont beroepshalve beschikken kon.¹⁰

In het voorjaar van 1944 groeide het tweetal Reinoud en Gerrit door toetreding van 'Peter' uit tot een driemanschap dat naderhand als 'het illega-

le CDK' (Centraal Distributie Kantoor) werd aangeduid, en waarvan de leden zich daarom ook wel als 'Chris, Dirk en Karel'¹¹ presenteerden.

Strijdend Nederland

Als gevolg van het verschijningsverbod op betrouwbare kranten en het verbod op het bezitten van een eigen radio was de 'algemene' nieuwsvoorziening uitsluitend afkomstig van de bezettende macht. In die situatie bracht de kennismaking met het illegale blad *Vrij Nederland* de jonge journalist Spanhaak op het idee een eigen illegaal nieuwsbulletin te maken. Dit plan legde hij eerst voor aan Dr. Dam.¹² Deze stemt ermee in, op voorwaarde dat er alleen algemeen nieuws in opgenomen wordt. Plaatselijk nieuws zou namelijk de herkomst prijsgeven en daarmee een te groot risico voor ontdekking met zich meebrengen.

Spanhaak luistert thuis naar de uitzendingen van 'Radio Oranje, de stem van herrijzend Nederland' en noteert de berichten, die hij op stencil zet en vermenigvuldigt. De eerste, nog ongenummerde uitgave van 2 november 1943 draagt de kop '/// DE STEM VAN STRIJDEND NEDERLAND SPREEKT DOOR ... ///. Radionieuws' en heeft een omvang van één dubbelzijdig beschreven blad. De volgende publicatie, van 13 november, wordt aangeduid als 'nr. 1', en telt drie pagina's. Het derde exemplaar verschijnt op 20 november onder de titel 'Strijdend Nederland'. Het contact met de vrije wereld' en is voorzien van een tekening van de strijdbare Nederlandse leeuw. Daarmee heeft de krant de vorm gevonden die hij in de verdere bezettingstijd behouden zal. Eén van de eerste medewerkers wordt Toon Slurink. Slurink had zelf een illegaal blaadje opgezet met als titel de geuzenspreuk 'God zal het doen gelukken'. Hij zag hier verder van af toen hij zich kon inzetten voor Strijdend Nederland. Ook Jacobus de Goede, die ondanks de risico's die dat met zich meebracht na verblijf elders naar Kampen was teruggekeerd, versterkt de redactie van de groeiende illegale krant.¹³ De Kamper kronieker Jan Jansen citeert op 15 december 1943, twee maanden na de verschijning van het eerste nummer van SN, in zijn dagboek een bericht uit het blaadje en voegt daaraan toe: 'Alzoo ons eigen 'Vrij Vaderland'¹⁴: (...), dat onder het vakkundig hoofdredacteurschap van Gerrit en de vaardige hand van Toon aardig uit de kluiten begint te schieten (ik heb in m'n kwaliteit van stede-lijk penningmeester juist driehonderd pop voor de aanschaffing van een nieuwe stencilmachine mogen voteeren).'¹⁵

Aanvankelijk verschijnt *Strijdend Nederland* wekelijks, aangevuld met een extra uitgave bij bijzondere gelegenheden. Vanaf mei 1944 neemt de fre-

Strijdend Nederland

Met contact met de vrije wereld

Zaterdag 16 December 1945. Radio-Week overzicht. nr. 8.

VEREENIGINGEN VAN EENEN.

Eden heeft Dinsdag in het Engelsche Legerhuis het woord gevoerd over de conferenties van Caïro en Teheran.

Het betreft de besprekingen met Generalissimo Toejang Kai Tsjek te Caïro zeide Eden. Wij zijn het over de toekomstige militaire operaties tegen Japan eens geworden, maar wij hebben bovendien van de gelegenheid gebruik gemaakt om onze politieke beginselen vast te leggen. Wij zijn vastbesloten om de Japansche expansie-politiek een einde te maken en Japan te verdrijven uit de gebieden, die het heeft veroverd. Bovendien moet Japan China schadeloos stellen.

Over de conferentie te Teheran zeide Eden: Toen ik uit Moskou terugkeerde, wist ik, dat de grondslagen voor onderlinge samenwerking gelegd waren. Nu, na Teheran ben ik daar zekerder van dan ooit. De eerste resultaten van deze conferentie zullen zijn, dat de oorlog er door verkort zal worden. Over ieder plan en ieder tijdstip waarop het zal worden uitgevoerd, is overeenstemming verkregen. In de komende maanden zal wat in Teheran besloten is, op de slagvelden zijn toepassing vinden. Dit is niet alles. De overwinning alleen is niet voldoende. Ook daarna wacht ons een taak; ons einddoel is een duurzame vrede. Duitschland hoort verwoesting en twijfel in Europa te zien en zich daaraan op een volgenden oorlog voor te bereiden. Dit kwaad kunnen wij alleen bezweren, wanneer wij erin slagen een internationale organisatie te scheppen, die den vijand te sterk zal zijn. E keranden geleden zou ik op de vrang of een dergelijke organisatie tot stand zou zijn te brengen, het antwoord schuldig hebben moeten blijven. Ik wist niet of de grondslagen daarvoor aanwezig wa-

DE BESLAGENLIJKSTE DAITEN VAN DE WEEK:

Dagbombardeementen der Amerikanen op N. W. Duitschland en Innsbruck met meer dan 1000 vliegtuigen.

1500 Ton bommen op Berlijn.

Tscherkassy, het laatste Duitse verdedigingscentrum op de linker oever van de Dnjepr door de Russen veroverd.

Verdere voortgang in Oost- en West Italië.

Amerikaansche troepen zijn geland op het schiereiland Arewa op Nieuw Britanië.

Eden legt in het Legerhuis verklaringen af over de conferenties te Caïro en Teheran.

CHURCHILL HEeft LONGGEGOTVRAINING.

Attlee, de plaatsvervangend eerste minister van Engeland, heeft in het Legerhuis bekend gemaakt, dat Churchill ziek is. Tengevolge van een gevatte keel heeft hij een ontsteking in de linker long opgelopen. Het bulletin der doktoren berichtte, dat de toestand zow bevreëdigend was, als onder de huidige omstandigheden verwacht kon worden.

Gisteren werd medegedeeld, dat de gezondheidstoestand van den eersten minister was verbeterd en dat de longontsteking zich niet had uitgebreid.

Daarna besprak Eden de conferentie met de Turksche vertegenwoordigers in Caïro. Door deze besprekingen, zeide hij, zijn de relaties tusschen Turkije en de Ver. Staten en Rusland bijna even hecht geworden als tusschen Turkije

quantie toe tot driemaal per week. De bevrijdingseditie van 17 april 1945 draagt nummer 205. Het is in dit bevrijdingsnummer dat de doelstelling van *Strijdend Nederland* nader omschreven wordt als ‘de verzetsgeest in ons gewest levendig te houden en aan te kweken en voorlichting te geven over het oorlogsverloop.’ De inkomsten van het blad werden benut ter bestrijding van de directe onkosten, en wat overblijft is bestemd ‘voor de behoeften onder de illegalen’.

Voor ditzelfde doel, ‘illegale steunkassen voor hulp aan ondergedokenen, illegale werkers en hun gezinnen’ werd een bundeltje gedichten samengesteld onder de titel ‘Tusschen hoop en herinnering. Tien gedichten uit den laatsten bezettingstijd’. Het is een ‘Uitgave van Strijdend Nederland’ en bevat naast ‘Het Lied der achttien doden’ van Jan Campert uit 1943 voornamelijk verzen die in de winter van 1944-45 geschreven zijn, ‘in diepste wezen tusschen Hoop en Herinnering; tusschen de hoop, die bleef leven, onaantastbaar, diep in het hart, dat deez’ ellenden gaan volenden en tusschen de herinnering aan wat was: het geluk van vrijheid, van gezin, van werk en vrede, de herinnering aan gevallen makkers en hun werk’. ‘Wanneer de hoop in vervulling gaat, wanneer de bevrijding leed en strijd zal kronen en de opbouw tot nieuwe inspanning roept, zal de herinnering aan de gemeenschappelijk gedragen ellende, waarin wij elkander vonden, aan het gemeenschappelijk verrichte werk in moeiten en gevaren, aan de makkers die het hoogste offer brachten, ons moeten vergezellen. Want het nieuwe Nederland is in den bezettingsnood geboren en zijn zaad ligt in den bodem, waarover het bloed van onze dapperen vloeiده.’ zo schrijft de redactie in het voorwoord, gedateerd ‘Eind Maart van het oorlogsjaar 1945’.¹⁶

Strijdend Nederland ontwikkelt zich tot een illegale onderneming waarbij voor redactie, vermenigvuldiging en verspreiding steeds meer mensen, tot in de wijde regio, betrokken zijn.¹⁷ De redactie werkt vanuit ‘Psalm 65’, de codenaam waarmee het adres Oudestraat 65 wordt aangeduid. De aanvankelijke doelstelling, het doorgeven van de berichten van Radio Oranje, is allengs verbreed. Naast de ‘algemene berichtgeving’ worden ook waarschuwingen gegeven, bijvoorbeeld om stilzwijgendheid te betrachten (‘Spreken is zilver, zwijgen is goud, kletsen de kogel, zwijgen behoud’)¹⁸ of kapitaal gedrukt: ‘NOG EENS: ZWIJGT OVER HET ILLEGALE WERK! KLETSEN IS THANS GEVAARLIJKER DAN OIT!!! HET KAN VELEN UWER MEDEBURGERS HET LEVEN KOSTEN!’¹⁹ Gemaand wordt geen gehoor te geven aan de oproep tot tewerkstelling in Duitsland,²⁰ en geen eigen rechter te spelen.²¹ Ook wordt het eigen verantwoordelijkheidsbesef van de lezer ondersteund: ‘Wat in deze

oorlog het diepst treft en wat meteen de grootste winst is, is de speciale moed van de enkeling.²²

Naar elders en terug

Op zaterdag 29 januari 1944 noteert Jan Jansen: 'Vanmorgen zaten we bij de hospita van onzen hoofdredacteur "V.V." gezellig koffie te drinken en te arbeiden. Gerrit redigeerde 't laatste nieuws, Toon telde en verdeelde een aantal inlegvellen en Jan Jansen voerde een opdracht voor Jacques uit. Ineens telefoon van Reinout uit Zwolle: "Kees ernstig ziek!" Met grote snelheid kozen we het hazenpad. Binnen drie minuten was de woning schoon en binnen tien minuten Jacques en Hilbert gewaarschuwd.'²³

Kees²⁴ was werkzaam op het officiële Centraal Distributiekantoor (CDK) in Zwolle. Hij verzong een truc waardoor meer bonkaarten werden afgedrukt dan officieel besteld waren en waarbij het overschot geruisloos aan het illegale CDK werd toegespeeld. Deze vernuftige constructie liep spaak toen een onderduiker, die op de Veluwe gearresteerd werd, bij zijn verhoor doorsloeg en belangrijke informatie prijs gaf. Kees werd opgepakt en in de nacht van 31 januari werd in de woningen van een aantal Kamper verzetsmensen huiszoeking verricht. Spanhaak logeerde elders en ontsprong de dans, maar kon vooralsnog niet naar Kampen terugkeren. Vanuit Zwolle zet hij zijn distributieactiviteiten voort en aanvankelijk ook het schrijven van stencils voor zijn illegale krant, die telkens vanuit Kampen worden opgehaald. Doordat het CDK steeds sterker gaat fungeren als verbindingsschakel tussen de LO en de Landelijke Knok Ploegen (LKP)²⁵ is Spanhaak, evenals Roukema en Russchen, vrijwel voortdurend op reis. Daarom draagt hij de redactie van SN tijdelijk aan anderen²⁶ over en duikt hij enkele maanden onder in Wolfheze.²⁷ Het weerhoudt hem er niet van te blijven schrijven voor SN. Passages uit SN en andere teksten van de hand van 'Gerrit - C.D.K. der L.O.' worden door 'Jan Jansen' opgetekend in zijn oorlogsdagboek.²⁸

In de administratieve bescheiden inzake de LO-LKP, die Spanhaak naliet, bevindt zich het afschrift van een indrukwekkende lijst van 'Overvallen op distributiediensten en postkantoren' waarop overzichtelijk vermeld staan de gegevens van maar liefst 122 overvallen in de periode van 4 juni 1943 tot 9 september 1944, compleet met specificatie van plaats (van Baflo tot Sittard), de dienst (meestal distributie-kantoor of postkantoor), de datum van de kraak en de aantallen aan bonkaarten, toeslagkaarten, rantsoenkaarten en rantsoenbonnen die ter plekke zijn buitgemaakt.

In augustus/september 1944 zijn bij de LO voldoende bonkaarten aanwezig.

Na Dolle Dinsdag gaat de bezetter over op het systeem van de noodkaart, waarvoor telkens een bon van de vorige kaart aangewezen wordt. Daarmee zijn nieuwe kaarten en dus ook nieuwe distributiekraaken overbodig geworden. Zo loopt het werk van het CDK ten einde.

Spanhaak vindt in de woning van de ouders van Roukema in IJsselmuiden een nieuw onderduikadres en hervat vandaaruit zijn werk voor *Strijdend Nederland*. Samen met Arend Scholten en Wolter van de Kamp vormt hij de persgroep van het blad.²⁹ Jan Jansen noteert in 25 nov. 1944: 'Regen, regen, koude regen. (...) ergens op een zolderkamertje draaien Piet en Jo nu de stadseditie van "V.V." af. Met de stencils voor de buitengemeenten zijn Lize en Ali al lang op weg, maar voor Wijdeveld zelf heeft Gerrit nog even het nieuws van kwart voor zeven opgenomen.'³⁰ Later in diezelfde donkere wintermaanden: 'Geen nummer van "V.V." of Gerrit spoort z'n lezers tot vastberaden tegenstand en weigering aan.'³¹ En kort daarop: 'Gerrit, die heden ten dage in Oudewater vertoeft en z'n Sperr-Ausweis niet erg vertrouwt, passeerde als jongedochter de IJssellinie en trad in deze liefvallige vermomming de vergaderzaal binnen. Op de boosaardige vraag, of alle moffen bij de brug niet weggelopen waren toen ze hem zagen, antwoordde hij slechts met een hooghartig zwijgen!'³²

Twee dagen later treft een harde slag de illegale werkers van *Strijdend Nederland*: 'Vanmorgen half tien heeft de S.D. een inval gedaan op het nieuwe adres, waarheen Piet en Jo in verband met de arrestatie van Dick waren verhuisd. Deze werden op heeterdaad betrappt bij het afdrukken van "V.V.", terwijl voorts al ons falsificatie-materiaal gevonden is.'³³ Gerrit verandert opnieuw van onderduikadres.

Op de avond van 14 april 1945 maken de bezetters aanstalten om de Kamper IJsselbrug op te blazen en moeten bewoners van huizen in de directe omgeving een veilig heenkomen zoeken. Spanhaak bevindt zich dan in een bovenwoning aan de Gasthuisstraat. Als onderduiker kan hij niet ongemerkt naar buiten gaan, daarom blijft hij alleen in huis achter en kijkt door het grote raam uit over de verlaten straat beneden. Juist als hij even naar achteren loopt explodeert de brug en slaat tengevolge van de luchtdruk de spiegelruit aan scherven naar binnen toe. Als hij iets langer op die plek was blijven staan, zou hij het niet hebben overleefd.³⁴

Na de bevrijding

Ook na de bevrijding blijft *Strijdend Nederland* verschijnen, in eerste opzet gedurende drie maanden. Het bevrijdingsnummer van 17 april 1945 ver-

meldt onder het kopje *Onze Persplannen*: ‘... Strijdend Nederland heeft onder gebed en tranen, angst en dreiging vaak, haar taak verricht. De verzetsgeest is levendig gehouden en bevorderd, maar nu komt de volledige afwerking van het arbeidsplan: nl. in de moeilijken overgangstijd ons volk open en eerlijk voor te lichten, raad te geven, te waarschuwen en indien nodig te maanen met slechts één doel: den terugkeer naar den normalen levensgang onder het wettige Nederlandsche Gezag te bevorderen en in ons volk een positieve gezindheid aan te kweken, waaruit de krachten voortkomen voor den opbouw.’

Het *Kamper Nieuwsblad*, dat na de bevrijding weer verschijnt, verleent aan de redactie van *Strijdend Nederland* voorlopige huisvesting in het eigen perceel op Oudestraat 68. Spoedig daarna, vanaf 18 juni 1945, beschikt SN over een eigen bureau schuin daartegenover, op Oudestraat 71. Met ingang van diezelfde datum vervalt de tot dan toe gebruikelijke verschijningsfrequentie van driemaal per week en wordt *Strijdend Nederland* een dagblad. Op de dag van de plechtige herdenkingsdienst in de Bovenkerk, op 9 juli 1945, schrijft de redactie over de gevallen: ‘Over hun vaak ongeweten graven gaat stil de vraag: "wat deden jullie met de vrijheid?" Mogen wij over deze vraag tot inkeer komen in het herdenkingsuur van hen, die het vrije Nederland met hun bloed kochten. S.’

In de jaren die volgen blijft Gerard Spanhaak hoofdredacteur. *Strijdend Nederland* verschijnt aanvankelijk onder de vertrouwde kop met als ondertitel *Dagblad voor Kampen, Noord-Westhoek, N.-O.-Polder en Veluwe*. Uitgever is de firma J.H. Kok. Met ingang van 30 augustus 1948 luidt de koptitel *Het Kamper Dagblad*, met daarboven in kleine letters de vermelding *Strijdend Nederland*. De illustratie van de Nederlandse leeuw, in de illegale edities handmatig getekend in de linkerbovenhoek met de blik naar rechts gericht, vanaf april 1945 in de rechterbovenhoek gedrukt met de blik naar links, en naderhand teruggebracht tot een nauwelijks opvallend symbooltje in het midden van de pagina, komt daarmee te vervallen.

Daarnaast schrijft Spanhaak in deze jaren onder zijn verzetsnaam Gerrit artikelen voor *De Zwerver*, het weekblad van de Stichting LO-LKP. Hij maakt deel uit van de Gedenkboekcommissie van de LO en LKP en levert bijdragen aan de samenstelling van *Den vijand wederstaan* en later *Het Grote Gebod*.³⁵

Strijdend Nederland van 19 nov. 1949 bevat een mededeling van Wegener’s Couranten Concern, dat het blad drukte: ‘Ondanks het aanvankelijke optimisme is toch gebleken dat Kampen een eigen dagblad niet dragen kan’, en daarom is ‘besloten - hoe ongaarne ook - de eigen exploitatie met ingang

van heden te beëindigen.’ De uitgave wordt overgedragen aan de uitgevers van de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* en het *Kamper Nieuwsblad*, en verschijnt voortaan als *’t Nieuws voor Kampen v/d Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*. De redactie verhuist naar Broederstraat 9. Redacteur is G. Spanhaak, vanaf 1 februari 1950 samen met Hans Wiersma, die hem per 1 april 1950 opvolgt.

Spanhaak vervolgt zijn journalistieke carrière als redacteur-buitenland bij de Nieuwe Apeldoornsche Courant, waar hij acht jaar later wordt aangesteld tot hoofdredacteur. Na het plotselinge overlijden van Jo Wegener (oktober 1961) wordt hij in het voorjaar van 1962 benoemd tot diens opvolger als directeur van Wegener’s Couranten Concern in Apeldoorn. Deze overstap van de journalistiek naar de bestuurlijke kant van de uitgeverij luidt een enerverende levensperiode in,³⁶ die wordt afgesloten na zijn terugtreden in maart 1980. Als president-commissaris blijft hij ook daarna bij het concern betrokken.³⁷

De betekenis van ‘toen’ voor ‘nu’

In de latere jaren ontstaat bij Spanhaak, zoals ook bij anderen die de periode 1940-1945 op intensieve wijze hebben beleefd, meer gelegenheid en ook meer behoefte om weer stil te staan bij de periode 1940-1945 en bij de blijvende betekenis van de gebeurtenissen uit die tijd.

Op uitnodiging van het Kamper 4 mei-comité toont hij zich bereid de opening te verrichten van een tentoonstelling die in het kader van de herdenking en bevrijdingsviering, vooral ten behoeve van de schooljeugd, in de voormalige Kamper synagoge werd ingericht. ‘Op zaterdag 24 april 1982 opende G. Spanhaak, president-commissaris van Wegeners Couranten Concern in Apeldoorn, maar in de oorlogsjaren journalist in Kampen (ook van het ondergrondse blad ‘Strijdend Nederland’), een tentoonstelling in de, deels gerestaureerde, Kamper synagoge. Die tentoonstelling heette ‘Kampen in de 2e Wereldoorlog’, en zijn openingstoespraak viel op door de grote ernst en actualiteit: de gebeurtenissen van die oorlog hebben ons ook vandaag nog heel wat te zeggen.’ zo vatte het NKD later samen.³⁸

In het voorjaar van 1983 maakte Spanhaak opnieuw indruk met een toespraak, ditmaal ter gelegenheid van de presentatie van het boek *De ambts-eed getrouw... Brieven aan de vijand van de Kamper burgemeester*, dat door hem met J.B. Keuter werd samengesteld en waarvan een eerste exemplaar op 5 mei 1983 in het gemeentehuis van Kampen aan oud-burgemeester H.M. Oldenhof persoonlijk overhandigd werd.³⁹ Uit erkentelijkheid voor zijn ver-

zetsactiviteiten krijgt Spanhaak, samen met enkele andere (oud-) Kampenaren, op 13 maart 1984 door H.K.H. prinses Juliana en Z.K.H. Prins Bernhard op Paleis Soestdijk het Verzetsherdenkingskruis uitgereikt.⁴⁰

De L.O.-L.K.P. Stichting, die in november 1945 in Amsterdam was opgericht en met het klimmen der jaren van de leden der eerste generatie tot uitsterven gedoemd leek te zijn, krijgt nieuw leven ingeblazen door de omvorming tot Stichting Herinnering LO-LKP. De nieuwe stichting wordt geleid door een 'dubbelbestuur', samengesteld uit leden van zowel de oudere als de jongere generatie. In de aanloopperiode ernaar toe en in de eerste zes jaar van het bestaan (1993-1999) fungeert Spanhaak als eerste voorzitter.

Een hoogtepunt uit deze periode vormt de massaal bezochte herdenkingsbijeenkomst van LO en LKP in de Zuiderkerk in Zwolle op 25 maart 1995. Het is de kerk waar in 1943 de eerste bijeenkomsten plaatsvonden van de zgn. 'beurs', het trefpunt waar medewerkers van 'organisatie Frits' (later LO genoemd) uit verschillende windstreken samen kwamen en gegevens over onderduikers en over beschikbare onderduikadressen uit andere regio's met elkaar uitwisselden.

Terugblikkend op de herdenking schrijft Spanhaak 'Het is moeilijk om op een afstand van 50 jaar nog iets voelbaar en zichtbaar te maken van opkomst en ontwikkeling van de L.O.-L.K.P., haar geestelijke vertrekpunten, haar sfeer van nuchterheid en praktische zin en haar verbondenheid. (...) In de voortgang van ons stichtingswerk blijven we het dichtst bij de geest van de bezettingsjaren als we de zaken eenvoudig, vriendschappelijk en praktisch houden en de humor niet vergeten.' Daarbij gaat het erom, zo vervolgt hij, dat 'de beginnende uit de geschiedenis van de LO-LKP nog actuele betekenis hebben, waard om overgedragen te worden. Koningin Beatrix heeft in haar 5 mei-rede (van 1995) de dreiging gesignaleerd van een maatschappij in ontbinding met verlies van medegevoel en respect voor de ander. Juist in het licht van wat er in de oorlogsjaren gebeurde, zag de Koningin deze ontbinding vooral in het ego-centrisch zoeken naar maximalisering van de eigen vrijheid ten koste van anderen. Het verleden van de LO en de LKP legt ons vragen voor over een hernieuwde binding aan de geestelijke waarden in de samenleving. Daar zijn grote offers voor gebracht. De antwoorden beginnen bij ons zelf.'⁴¹

In september 1998 hield de Stichting Herinnering LO-LKP onder voorzitterschap van Spanhaak haar jaarvergadering op het Stadhuis van Kampen.

Persoonlijke motivatie

Eén van de meest aansprekende karaktertrekken van G. Spanhaak was zijn

innemende vriendelijkheid, zijn open betrokkenheid op mensen die hij ontmoette. Tussen knipsels en tijdschriften, die hij bewaarde omdat ze betrekking hebben op het verzet in de Tweede Wereldoorlog, bevindt zich een brochure van het Verzetsmuseum in Amsterdam. Op een pagina die is gewijd aan het 'Blijven vechten tegen onverschilligheid' staat een citaat van Elie Wiesel afgedrukt. Dat dit citaat Spanhaak aansprak blijkt uit de stevige pennestreek die hij ernaast heeft aangebracht. Het citaat luidt aldus:

'Ik heb altijd geloofd dat het tegengestelde van liefde niet haat is, maar onverschilligheid.

En dat betekent dat het tegengestelde van kennis niet onwetendheid is, maar onverschilligheid. Het tegengestelde van hoop is niet zonder hoop zijn, maar onverschilligheid.

Het tegengestelde van leven is niet dood, maar onverschilligheid voor leven en dood.

En daarom geloof ik dat literatuur of kunst of schrijven, of onderwijzen of werken voor de menslievendheid, maar één doel heeft; vechten tegen onverschilligheid.'⁴²

Dat is wat Spanhaak dreef en zijn pen in beweging bracht: de motivatie om te vechten tegen onverschilligheid, terwille van vrijheid, waarheid, recht en respect, in de lijn van het nog altijd actuele grote gebod. Zonodig, als de omstandigheden dat noodzakelijk maken, in een gevecht op leven en dood. In geloof, vertrouwen en dankbaarheid jegens de Schepper, omdat Hij het is die mensen tijd van leven geeft.

Noten

- 1 LO = Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers. Deze organisatie vond zijn oorsprong in de noodzaak om aan mensen, die poogden te ontkomen aan de Arbeitseinsatz of om andere redenen gevaar liepen om door de bezetter te worden opgepakt, een schuilplaats te bieden op een veilig adres. Initiator van de LO was ds F. Slomp uit Heemse (schuilnaam Frits de Zwerver), die hiertoe werd gestimuleerd door mevr. H. Th. Kuipers-Rietberg uit Winterswijk ('tante Riek'). Vgl. Dick Kaajan, 'Kampen: eindpunt van tournee over geestelijk verzet', in *Kamper Almanak* 2003, 176-195.
- 2 Het eerste nummer verscheen ter gelegenheid van de verloving van Prinses Juliana en Prins Bernhard in sept. 1936.
- 3 G. Spanhaak, *De ambtseed getrouw... Brieven aan de vijand van de Kamper burgemeester*, (Kampen 1983), 10.

- 4 C. Hilbrink, *De Ondergrondse. Illegaliteit in Overijssel 1940-1945*, (Den Haag 1998), 118.
- 5 Bij de fam. Groen-Elbers, op Oudestraat 71.
- 6 Citaat Spanhaak in C. Hilbrink, a.w. p. 119. Vgl. Bonnen-Gerrit (G. Spanhaak), 'Mijn paspoort naar het verzet', in *Nieuwsbrief Stichting Herinnering LO-LKP*, 8e jrg nr 1, juni 2002, 13-17.
- 7 Hilbert van Dijk had een bakkerszaak aan de Oudestraat. Izak van der Horst was notaris-klerk. Na het tot standkomen van de landelijke coördinatie van het verzet maakten beide Kampenaren deel uit van de landelijke leiding van de LKP, de zgn. 'Top'.
- 8 Dit zijn enkele namen uit de langere rij van verzetsmensen uit deze stad. Hun invloed op het landelijke verzetswerk is zó groot geweest dat Kampen naderhand wel als één van de krachtcentra van het verzet in LO en LKP wordt aangeduid. G. Spanhaak, 'Reünie Kampen', in *Nieuwsbrief Stichting Herinnering LO-LKP*, jrg. 4 nr 1 (zomer 1998), 12-13; H. van Riessen (e.a., red.), *Het Grote Gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP*, 2 delen, Kampen 1951, 4e dr. Kampen 1989, o.a. deel 1, 12-14. Voor de stakingen, zie: P.J. Bouman, *De april-mei-stakingen van 1943*, Den Haag 1950.
- 9 G. Spanhaak, 'Reizigers in bonkaarten', in K. Norel e.a. (red.), *Den vijand wederstaan. Historische schetsen van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, Landelijke Knokploegen en Centrale Inlichtingendienst*, Wageningen 1946, 98-109, 100.
- 10 Mondelinge informatie dr R. Roukema d.d. febr. 2004, zo ook: C. Hilbrink, *De Ondergrondse. Illegaliteit in Overijssel 1940-1945*, Den Haag 1998, 128.
- 11 'Peter' was de illegale naam van J. Russchen, de provinciale LO-leider uit Friesland die, nadat het daar voor hem te gevaarlijk geworden was naar elders uitwijken moest en via Hilbert van Dijk in contact kwam met Spanhaak en Roukema. 'Chris, Dirk en Karel' stond voor resp. G. Spanhaak, R. Roukema en J. Russchen. Zie H. van Riessen (e.a., red.), *Het Grote Gebod* (zie boven, noot 8), *passim*; over het illegale CDK speciaal de bijdrage van Adriaan van Boven, *Het 'Centraal Distributiekantoor' (CDK)*, in deel 1, 624-633. (Adriaan van Boven is het pseudoniem van de toenmalige Kamper ambtenaar en auteur Wolter van de Kamp.) Zie ook G. Spanhaak, 'Reizigers in bonkaarten', in *Den vijand wederstaan* (zie boven, noot 9).
- 12 R.J. Dam, 'de man die in alle opzichten in Kampen de ziel van het verzet is geweest', aldus A. Goede in H. van Riessen (e.a., red.), *Het Grote Gebod*, deel 1, 13. Voor een in memoriam R.J. Dam zie Adriaan van Boven, *Jan Jansen in bezet gebied. Oorlogsdagboek van een ambtenaar*, Kampen 1946, 447-450.
- 13 A. Slurink ('Toon') werd op 5 januari 1945 gearresteerd. J.B. de Goede ('Piet') werd op 20 jan. 1945 opgepakt tijdens het stencillen van SN. Beiden zijn op 8 maart te Woeste Hoeve gefusilleerd. Een herdenkingsbijdrage voor A. Slurink en J.B. de Goede werd opgenomen in *De Zwerfver. Weekblad van de Stichting L.O.-L.K.P.*, 4e jrg. nr 19, 14 mei 1948 (artikelserie 'In Memoriam. Kampen herdenkt'). Zie ook Adriaan van Boven, *Jan Jansen*, 431-432 en 456-457.
- 14 De dagboekbenaming voor *Strijdend Nederland*
- 15 Adriaan van Boven, *Jan Jansen*, pag. 306.

- 16 Het heeft Spanhaak bijzonder getroffen toen in 1995, vijftig jaar na dato, een Kamper kerkbode aan dit illegale bundeltje refereerde (in Tj. Kuipers, 'Tussen herinnering en hoop', *Kerkbode van de gereformeerde kerk in Kampen*, 50e jrg nr 15, 28 april 1995, 1-2).
- 17 Zo wordt SN medio 1944 door Roelof Schraa (28 nov. 1920 - 10 okt. 1944) met behulp van een in Kampen verkregen stencil vermenigvuldigd en verspreid in Oldebroek en omgeving. LO-medewerker Hendrikus Hulst (22 febr. 1925 - 13 april 1945) haalde per fiets de kranten op uit Kampen om ze te verspreiden in zijn woonplaats Elburg. *De Zwerver*, 4e jrg. nr 20, 21 mei 1948 (artikelserie 'In memoriam. Kampen herdenkt.').
- 18 SN, (1e jrg.) nr 59, 13 juni 1944.
- 19 SN (1e jrg.) nr 56, 7 juni 1944.
- 20 SN (1e jrg.) nr 60, 15 juni 1944.
- 21 SN (1e jrg.) nr 64, 24 juni 1944, 3.
- 22 Een uitspraak van Radio Oranje, doorgegeven in SN (1e jrg.) nr 20, 29 jan. 1944, 2.
- 23 Adriaan van Boven, *Jan Jansen*, 311.
- 24 Kees, ook wel Kees CDK genoemd, was de illegale naam van L. van Zelst. Zie de eerder genoemde bijdrage van Adriaan van Boven aan *Het Grote Gebod* (deel 1, p. 624-633) en ook de *Registers behorende bij Het Grote Gebod, gedenkboek van het verzet in LO en LKP*, Kampen 1989, 10.
- 25 Meermalen werd gedurende twee achtereenvolgende nachten vergaderd. Op de bijeenkomst van de LKP gaf het CDK door aan welke bescheiden de LO in de komende periode behoefte had en werd vernomen hoeveel kaarten op welke plaatsen ter beschikking stonden. De volgende nacht werd met de LO besproken op welke adressen de bonnen bezorgd moesten worden. A. van Boven, a.a. in *Het Grote Gebod* (deel 1, 624-633), 630.
- 26 Gerrit (Spanhaak), 'In Memoriam. Voortrekkers van de LKP', in *De Zwerver*, 4e jrg nr 34, 27 aug. 1948. Spanhaak draagt het redacteurschap over aan Wolter van de Kamp, die het kort daarop ('Kan het niet meer bijbeenen' zo noteert hij in het dagboek) overdraagt aan Van Vaassen, hoofdredacteur van het (in die tijd niet verschijnende) *Kamper Nieuwsblad*. Adriaan van Boven, *Jan Jansen*, 314, vgl. C. Hilbrink, a.w. 122.
- 27 Hij maakte deel uit van een groepje van drie onderduikers, samen met Nico en Chris Boven, dat in het jonge gezin Welmers een gastvrij onderdak vond. Dicht bij het stille stationnetje voor de stoptrein naar Utrecht en Arnhem vormde dit adres een ideaal vertrekpunt voor de reisjes van het CDK. Zie G. Spanhaak, 'In memoriam "Ma" Welmers-de Regt', *Nieuwsbrief Stichting Herinnering LO-LKP* jrg 2 nr 1 (juni 1996), 7.
- 28 Zo ook het glunderende bericht over de bevrijding van Frits Slomp en Henk Kruihof uit de Koepelgevangenis in Arnhem door een knokploeg o.l.v. 'Bob' (L. Scheepstra) op 11 mei 1944 en het treffende in memoriam voor Hilbert van Dijk. Dagboekschrijver Jan Jansen noteert ze onder resp. 1 juli en 19 juli 1944. Het is echter niet waarschijnlijk dat deze teksten al in die tijd geschreven zijn, vermoedelijk heeft Jan Jansen ze naderhand op deze data ingevoegd. Adriaan van Boven, *Jan Jansen*, 341-342 en 346-347.

- 29 C. Hilbrink, a.w. 123.
- 30 Adriaan van Boven, *Jan Jansen*, p. 388 (op 25 nov 1944). 'V.V.' staat voor "Vrij Vaderland", de dagboekbenaming voor *Strijdend Nederland*, met 'Wijdeveld' wordt Kampen aangeduid.
- 31 Adriaan van Boven, *Jan Jansen*, 404 (op 10 jan. 1945).
- 32 Adriaan van Boven, *Jan Jansen*, 407 (op 18 jan. 1945).
- 33 Adriaan van Boven, *Jan Jansen*, 407 (op 20 jan. 1945). 'Piet' is Jacobus de Goede, zie boven, noot 13.
- 34 Mondelinge mededeling van Spanhaak in een persoonlijk gesprek tijdens een van de reünies van de St. Herinnering LO-LKP, omstreeks 1995.
- 35 K. Norel, Anne de Vries, Frits de Zwerver e.a. (red.), *Den vijand wederstaan. Historische schetsen van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers, Landelijke Knokploegen en Centrale Inlichtingendienst*, Wageningen 1946. G. Spanhaak maakte deel uit van de redactie en schreef de bijdrage 'Reizigers in bonkaarten', 98-110. H. van Riessen (e.a., red.), *Het Grote Gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP*, 2 delen, Kampen 1951, 4e dr. Kampen 1989. In het hoofdstuk over de provinciale geschiedenissen der LO schreef G. Spanhaak de bijdrage 'Gelderland', *Het Grote Gebod*, deel 1 hfdst IB, 211-230. *Den vijand wederstaan* vormde een voorstudie die de basis legde voor de uitgebreidere gedenkboeken *Het Grote Gebod*. Het heeft vanwege het korte tijdsverloop tussen het plaatsvinden van de gebeurtenissen en de schriftelijke beschrijving daarvan echter een geheel eigen waarde.
- 36 Enerverend, m.n. vanwege het sterke overnamebeleid. N.a.v. het overlijden van G. Spanhaak typeert de *Zwolse Courant*, uitgave van Wegener, hem als de 'Motor achter de expansie van Wegener'. *Zwolse Courant* di. 30 juli 2002. In dit bericht wordt op het verzetsverleden van Spanhaak niet ingegaan. Dit werd wel vermeld in de Kamper editie, het NKD van dezelfde datum.
- 37 Richard Hoving, *Wegener: Van courantier naar concern (1903-1981)*. Doctoraalscriptie Geschiedenis/ Journalistiek RU Groningen, dec. 1995, 26-37.
- 38 *Nieuw Kamper Dagblad* do. 5 mei 1983, in de rubriek 'Vroeger, weet je wel...'.
39 Zie *Nieuw Kamper Dagblad* 28 april en *idem* 5 mei 1983; *Kamper Nieuwsblad* 3 mei en *idem* 5 mei 1983.
- 40 Eveneens aan o.a. mevr. E. van Dijk-Blei (weduwe van Hilbert van Dijk), mevr. Tj. Slomp-ten Kate, mevr. A. Groen-Elbers en mevr. Van der Horst-Veltman (weduwe van Izak van der Horst). Zie verslag en foto in het *Kamper Nieuwsblad* van za. 17 maart 1984.
- 41 G. Spanhaak, 'Over gedenken en nadenken', in *Nieuwsbrief Stichting Herinnering LO-LKP*, jrg 1 nr 2 (dec. 1995), 3-5.
- 42 Citaat van Elie Wiesel, zoals opgenomen in de brochure *Verzet in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog*, een uitgave van het Verzetsmuseum Amsterdam, z.j., 33.